

PEDAGOG KADRLAR KASBIY SALOHİYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI VA ULARDAN SAMARALI FOYDALANISH MEXANIZMLARI

Karimova Barno Ergashevna

Nizomiy Ganjaviy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti

Pedagogika-psixologiya va inklyuziv ta‘lim fakulteti

Pedagogika kafedrası dotsenti

E-mail: barnokarimova60@gmail.com

Tel: +998 90 960 65 56

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23347549>

Annotatsiya. Pedagog kadrlar kasbiy salohiyatini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari, pedagogik imkoniyatlari hamda ulardan samarali foydalanish mexanizmlari, pedagoglarning kasbiy kompetentligi, innovatsion tafakkuri, refleksiv faoliyati va ilmiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirishga ta‘sir etuvchi pedagogik omillar yoritilgan bo‘lib, o‘zbek, rus va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari asosida uzluksiz kasbiy rivojlanish, individual ta‘lim trayektoriyalari, mentorlik, professional hamkorlik va raqamli texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati asoslangan.

Kalit so‘zlar: pedagog kadrlar, kasbiy salohiyat, kasbiy kompetentlik, pedagogik imkoniyatlar, kasbiy rivojlanish mexanizmlari, uzluksiz ta‘lim, innovatsion pedagogik texnologiyalar, refleksiv faoliyat, mentorlik, professional hamkorlik, individual ta‘lim trayektoriyasi, raqamli kompetentlik, pedagogik diagnostika, ta‘lim sifati.

Аннотация. В статье освещены научно-теоретические основы развития профессионального потенциала педагогических кадров, педагогические возможности и механизмы их эффективного использования, а также педагогические факторы, влияющие на совершенствование профессиональной компетентности, инновационного мышления, рефлексивной деятельности и научно-методической подготовки педагогов. На основе научных взглядов узбекских, российских и зарубежных учёных обоснована значимость непрерывного профессионального развития, индивидуальных образовательных траекторий, наставничества, профессионального сотрудничества и использования цифровых технологий.

Ключевые слова: педагогические кадры, профессиональный потенциал, профессиональная компетентность, педагогические возможности, механизмы профессионального развития, непрерывное образование, инновационные педагогические технологии, рефлексивная деятельность, наставничество, профессиональное сотрудничество, индивидуальная образовательная траектория, цифровая компетентность, педагогическая диагностика, качество образования.

Annotation: The article examines the scientific and theoretical foundations of developing the professional potential of teaching staff, pedagogical opportunities and mechanisms for their effective utilization, as well as pedagogical factors influencing the improvement of teachers' professional competence, innovative thinking, reflective practice, and scientific and methodological preparation. Drawing on the scholarly perspectives of Uzbek, Russian, and international researchers, the article substantiates the importance of continuous professional

development, individualized learning pathways, mentoring, professional collaboration, and the integration of digital technologies.

Keywords: teaching staff, professional potential, professional competence, pedagogical opportunities, professional development mechanisms, lifelong learning, innovative pedagogical technologies, reflective practice, mentoring, professional collaboration, individualized learning pathways, digital competence, pedagogical diagnostics, quality of education.

Zamonaviy ta‘lim tizimida pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish ta‘lim sifatini ta‘minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ilm-fan va raqamli texnologiyalar taraqqiyoti, o‘quvchilarning ta‘lim ehtiyojlaridagi o‘zgarishlar hamda kompetensiyaviy yondashuv pedagogdan bilimlarni uzatish bilangina cheklanmasdan, ta‘lim jarayonini loyihalashtirish, pedagogik muammolarni tahlil qilish va faoliyat natijalarini takomillashtirishni talab etmoqda. Shu bois kasbiy salohiyatni rivojlantirish uzluksiz va dalillarga asoslangan tashkiliy-pedagogik jarayon sifatida tadqiq etilishi zarur. Pedagog kadrlarning kasbiy salohiyati mutaxassisning fan bo‘yicha bilimlari, metodik tayyorgarligi, pedagogik mahorati, kasbiy qadriyatlari, motivatsiyasi, refleksiv fikrlashi va innovatsion imkoniyatlarining integratsiyalashgan tizimidir. Kasbiy kompetentlik bilim va ko‘nikmalarni aniq pedagogik vaziyatlarda samarali qo‘llay olishni bildirsa, kasbiy salohiyat mavjud natijalardan tashqari shaxsning kelgusidagi rivojlanish resurslarini ham qamrab oladi. Shu sababli uni faqat malaka oshirish kursida qatnashish yoki sertifikat olish bilan baholash yetarli emas; pedagogning real faoliyatidagi sifat o‘zgarishlari ham hisobga olinishi lozim. Mazkur muammoning milliy ilmiy-ma‘rifiy ildizlari Abdulla Avloniy merosiga borib taqaladi. Uning “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida ilm-ma‘rifat, tarbiya va muallimning axloqiy mas‘uliyati o‘zaro bog‘liq holda talqin etiladi. Avloniyning fikrlari asosida pedagog kasbiy rivojlanishining bilim, kasbiy etika, shaxsiy namuna va kommunikativ madaniyatni birlashtiruvchi jihatlarini izohlash mumkin. K. Hoshimov va S. Nishonovanning pedagogika tarixiga oid tadqiqotlari ham pedagogik merosni o‘rganish orqali kasbiy dunyoqarashni kengaytirish, tarixiy tajribani zamonaviy ta‘lim mazmuni bilan uyg‘unlashtirish zarurligini anglashga xizmat qiladi.[1,2,3]

O‘zbek pedagog olimi N. Sayidahmedovning “Yangi pedagogik texnologiyalar” asarida o‘quv maqsadlari, mazmuni, metodlari va kutiladigan natijalarni tizimli loyihalashtirish masalalari yoritilgan. Bunday yondashuv pedagog kasbiy salohiyatida didaktik rejalashtirish, ta‘lim vositalarini asosli tanlash va natijalarni baholash kompetensiyalarining o‘rnini ko‘rsatadi. Pedagog o‘quv materialini bayon qiluvchi mutaxassis bo‘lish bilan birga, o‘rganish jarayonini tashkil etuvchi, qo‘llab-quvvatlovchi hamda natijalarni tahlil qiluvchi faol subyekt sifatida qaraladi.[3]

Rus psixologiya va pedagogika maktabi vakillari kasbiy rivojlanishning ijtimoiy hamda faoliyatga oid asoslarini tushuntirish uchun muhim nazariy manbalar yaratgan. L. S. Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi konsepsiyasi inson imkoniyatlari mustaqil faoliyat bilan bir qatorda malakali hamkor ko‘magida ham namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Mazkur nazariyani kattalar kasbiy ta‘limiga tatbiq etish mentorlik, hamkasblararo maslahat, birgalikda dars tahlili va kasbiy hamjamiyatlar salohiyatini tushuntirish imkonini beradi. Bu nazariyadan pedagoglar uchun amaliy mexanizm ishlab chiqish — muallif konsepsiyasining zamonaviy pedagogik talqinidir.[4]

V. V. Davidov rivojlantiruvchi ta‘lim nazariyasida nazariy tafakkur, umumlashtirish va faol o‘rganishning ahamiyatini asoslaydi. Pedagoglarning kasbiy tayyorgarligida ushbu qarash tayyor metodik ko‘rsatmalarni takrorlashdan ko‘ra, pedagogik vaziyat mohiyatini tushunish, farazlarni ishlab chiqish va asosli yechim tanlashga ustuvorlik berishni talab etadi. A. K. Markovanning professionallik psixologiyasiga oid tadqiqotlari esa kasbiy bilim bilan birga shaxsiy sifatlar, kasbiy motivatsiya va o‘z-o‘zini rivojlantirishga intilishning o‘rnini yoritadi. Demak, kasbiy salohiyat rivojlanishini pedagogning intellektual va shaxsiy imkoniyatlaridan ajratib bo‘lmaydi.[3]

Xorijiy ilmiy tadqiqotlarda Li Shulmanning pedagogik mazmun bilimi konsepsiyasi muhim o‘rin tutadi. Olim o‘zining 1986-yilgi maqolasida fanni bilish va uni o‘rgatish uchun zarur didaktik bilimlarni farqlab ko‘rsatadi. Bunga ko‘ra, yuqori kasbiy salohiyatli pedagog o‘quv materialini shunchaki mukammal bilishi emas, balki uni o‘quvchilarning yosh, ehtiyoj va tayyorgarlik darajasiga muvofiq tushuntirishi, odatiy xatolarni oldindan ko‘ra bilishi kerak. Shu bois kasbiy rivojlanish dasturlari umumdidaktik bilimlar bilan bir qatorda fan metodikasi, shakllantiruvchi baholash, inklyuziv yondashuv va ta‘lim resurslarini moslashtirishni qamrab olishi lozim.[4]

Kasbiy salohiyatni rivojlantirishning asosiy pedagogik imkoniyatlaridan biri uzluksiz kasbiy ta‘limdir. Zamonaviy kasbiy rivojlanish faqat qisqa muddatli ma‘ruza yoki malaka oshirish kurslaridan iborat bo‘lmay, formal, noformal va mustaqil o‘rganish jarayonlarini qamrab oladi. Pedagogning real qiyinchiliklari aniqlanib, shu ehtiyojlarga mos mazmun tanlanishi; yangi usullar darsda sinab ko‘rilib, kuzatuv va qayta aloqa asosida takomillashtirilishi muhim. Bunda individual rivojlanish trayektoriyasi pedagogning tayyorgarlik darajasi, o‘qitayotgan fani, tajribasi va kelgusidagi kasbiy maqsadlarini hisobga olgan holda tuziladi.

L. Darling-Hammond, M. Hyler va M. Gardner 2017-yildagi “Effective Teacher Professional Development” hisobotida pedagoglarning kasbiy rivojlanishi va ta‘lim natijalari bilan bog‘liq 35 ta metodologik jihatdan puxta tadqiqotni tahlil qilgan. Tadqiqotda fan mazmuniga yo‘naltirilganlik, faol o‘rganish, hamkorlik, samarali amaliyot namunalaridan foydalanish, ekspert ko‘magi, qayta aloqa, refleksiya va davomiylik samarali kasbiy rivojlanishga xos belgilar sifatida ajratilgan. Bu natijalar malaka oshirishning natijadorligini davomat yoki o‘tilgan soatlar emas, balki pedagogik amaliyotdagi sifat o‘zgarishlari bilan baholash zarurligini ko‘rsatadi.[9]

Refleksiv faoliyat pedagogning kasbiy imkoniyatlarini faollashtiruvchi mexanizmdir. Refleksiya orqali o‘qituvchi o‘zining didaktik qarorlarini, o‘quvchilarning faoliyatini, yuzaga kelgan qiyinchiliklarni va keyingi ishlash usullarini tahlil qiladi. Donald Shon “The Reflective Practitioner” asarida mutaxassisning faoliyat jarayonida hamda undan keyin fikr yuritishini kasbiy bilimni takomillashtirishning muhim jihati sifatida tadqiq etadi. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, pedagoglar uchun refleksiv kundalik, dars tahlili, o‘zaro kuzatuv va kasbiy portfolio amaliyotlarini tashkil etish maqsadga muvofiq.[8]

Professional hamkorlik muhitini yaratish kasbiy salohiyatning individual imkoniyatlarini jamoaviy tajriba bilan boyitadi. Metodik birlashmalar, mentorlik guruhlar, hamkasblarning o‘zaro dars kuzatuvlari, birgalikda dars loyihalash va pedagogik keyslarni muhokama qilish bu jarayonning samarali shakllaridir. Hamkorlikning mohiyati tajribali pedagog tayyor yechim

berishida emas, balki muammoni birgalikda tahlil qilish, takliflarni amaliyotda sinash va dalillar asosida qayta ko‘rib chiqishda namoyon bo‘ladi.

OECDning TALIS 2024 tadqiqoti 55 ta ta‘lim tizimida pedagoglar va rahbarlarning professional faoliyati haqidagi ma‘lumotlarni umumlashtirgan. Hisobotda OECD ta‘lim tizimlari bo‘yicha to‘liq stavkadagi o‘qituvchilarning jamoaviy ish va kasbiy muloqotga sarflagan o‘rtacha vaqti 2018-yildagi haftasiga 2,7 soatdan 2024-yilda 3,1 soatga oshgani qayd etiladi. Ushbu ma‘lumot hamkorlik uchun vaqt ajratish va uni tashkiliy jihatdan qo‘llab-quvvatlash muhimligini ko‘rsatadi. Biroq statistik bog‘liqlikning o‘zi professional hamkorlik ta‘lim natijalarini bevosita sababiy o‘zgartirganini isbotlamaydi.[11]

Raqamli ta‘lim muhiti kasbiy rivojlanishning resurs bazasini kengaytiradi. Elektron kutubxonalar, ochiq ta‘lim platformalari, vebinarlar va professional tarmoqlar pedagogga bilimlarini yangilash hamda xorijiy tajribalarni o‘rganish imkonini beradi. Bunda raqamli kompetentlik texnik ko‘nikmalar bilangina emas, balki axborotning ishonchliligini baholash, raqamli vositalarni didaktik maqsadga mos tanlash, shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish va ta‘lim natijalarini tahlil qilish bilan belgilanadi. Sun‘iy intellekt vositalari topshiriq variantlarini tayyorlash, differensial materiallar yaratish va baholash mezonlarini ishlab chiqishda yordamchi bo‘lishi mumkin, biroq ularning natijalarini pedagog tekshirishi shart.

Pedagogik imkoniyatlardan samarali foydalanish mexanizmining boshlang‘ich bosqichi kompleks kasbiy diagnostikadir. Unda pedagogning fan bilimlari, metodik mahorati, kommunikativ, inklyuziv, refleksiv hamda raqamli kompetensiyalari amaliy topshiriqlar, kuzatuv, suhbat va portfolio tahlili yordamida o‘rganiladi. Diagnostika maqsadi pedagoglarni jazolash yoki bir-biriga solishtirish emas, balki ularning individual ehtiyojlarini aniqlashdir. Olingan natijalar asosida aniq, erishiladigan va o‘lchanadigan kasbiy rivojlanish maqsadlari belgilanadi.

Keyingi bosqichda mazmuniy-metodik ta‘minot shakllantiriladi: fan metodikasiga oid amaliy seminarlar, mentorlik uchrashuvlari, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, dars kuzatuvlari va qo‘shma ilmiy-metodik izlanishlar tanlanadi. Kasbiy rivojlanish faoliyatga yo‘naltirilgan bo‘lishi uchun o‘rganilgan usul real o‘quv mashg‘ulotida sinab ko‘riladi. Masalan, shakllantiruvchi baholashni takomillashtirish maqsadida pedagog dastlab mezonlar va qayta aloqa usullarini ishlab chiqadi, keyin ularni mashg‘ulotda tatbiq etib, talabalarning ishlari va kuzatuv natijalarini tahlil qiladi.

Baholash va refleksiv-korreksion mexanizm kasbiy rivojlanishning yakuniy emas, takrorlanuvchi qismidir. Pedagogik kompetensiyadagi o‘zgarishlarni faqat talabalar baholari orqali aniqlash yetarli emas. Darsni kuzatish bayonnomalari, ishlab chiqilgan o‘quv materiallari, ekspert xulosalari, refleksiv yozuvlar va ta‘lim oluvchilar faoliyati mahsulotlari birgalikda baholanishi zarur. Qayta aloqa pedagog uchun aniq takomillashtirish yo‘nalishlarini ko‘rsatishi kerak. J. Hattie ta‘lim natijalariga ta‘sir etuvchi omillar bo‘yicha keng qamrovli meta-tahlillar sintezida qayta aloqaning o‘rganish jarayonidagi o‘rnini alohida ko‘rsatgan.[10]

Kasbiy salohiyatni rivojlantirishning tashkiliy samaradorligi muassasa rahbariyatining qo‘llab-quvvatlashi, sifatli metodik resurslar, hamkorlik uchun ajratilgan vaqt va kasbiy tashabbuslarni e‘tirof etish bilan bog‘liq. Yosh o‘qituvchilar uchun mentorlik va metodik moslashuv, tajribali pedagoglar uchun tadqiqotchilik, innovatsion loyiha va ilmiy-metodik rahbarlik imkoniyatlari yaratish maqsadga muvofiq. Shu bilan birga, pedagogik rivojlanish

faqat ish stajiga ko‘ra emas, balki aniq diagnostika va individual ehtiyojlardan kelib chiqib rejalashtirilishi kerak.

Pedagogika oliy ta‘lim muassasalari sharoitida nazariya, ilmiy tadqiqot va amaliyot integratsiyasi alohida dolzarbdir. Oliy ta‘lim professor-o‘qituvchilari, maktab pedagoglari, metodistlar va talabalar ishtirokida qo‘shma seminarlar, pedagogik tajriba-sinovlar va ochiq mashg‘ulotlar tashkil etish professional tajriba almashishni kuchaytiradi. Bunday hamkorlik o‘quv fanlari mazmunini amaliy ehtiyojlar bilan bog‘laydi, innovatsion g‘oyalarni sinovdan o‘tkazish va natijalarni ilmiy asosda umumlashtirishga xizmat qiladi.

Tahlillar pedagog kadrlar kasbiy salohiyatini rivojlantirish uchun diagnostika, individual rejalashtirish, uzluksiz o‘rganish, metodik hamkorlik, amaliy sinov, refleksiya va natijalarni qayta baholashning uzviyligini ta‘minlash zarurligini ko‘rsatadi. Ushbu mexanizmlar alohida tadbirlar majmui sifatida emas, balki uzluksiz rivojlanish sikli sifatida ishlashi kerak. Milliy pedagogik an‘analarni xorijiy ilmiy yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish, professional mustaqillikni rag‘batlantirish hamda kasbiy o‘rishni dalillar asosida baholash pedagogik imkoniyatlardan samarali foydalanishning muhim shartlaridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent, 1913.
2. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. Toshkent, 2005.
3. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Moliya, 2003.
4. Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва: Смысл; Эксмо, 2005.
5. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения. Москва: Педагогика, 1986.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма. Москва: Знание, 1996.
7. Shulman L. S. Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching. Educational Researcher. 1986. 15(2). P. 4–14.
8. Schön D. A. The Reflective Practitioner. New York: Basic Books, 1983.
9. Darling-Hammond L., Hyler M. E., Gardner M. Effective Teacher Professional Development. 2017.
10. Hattie J. Visible Learning. London: Routledge, 2009.
11. OECD. Results from TALIS 2024: The State of Teaching. Paris: OECD Publishing, 2025.